

Giriş

Osmanlı Cihadı, Alman Cihadı ve Savaşın Kutsallaştırılması

ERIK JAN ZÜRCHER

2014-2015'te cihat her yerdeydi. Temmuz 2014'te Musul'daki el-Nuri Camii'nde verdiği vaazda Iraklı imam İbrahim Avvad İbrahim el-Bedri, kendisini Ebu Bekir el-Bağdadi adıyla "Müslümanların Halifesi" ilan ettiğinde, sık sık cihada atıfta bulundu ve bütün Müslümanları "İslâm Devleti"ne (DAEŞ) katılmaya çağırды. Daha sonra, Roma ve İspanya'nın fethine kadar gidecek bir cihada önderlik ettiğini bildirdi. Ortadoğu'dan, ayrıca Avrupa, Amerika ve Avustralya'dan onbinlerce gönüllü İslâm Devleti'ne katıldığında, bu gönüllüler kendilerine "mücahit" adını takarken, dünya medyası da onlara "cihadist" demeye başladı. "Cihadist" Batı dünyasında hızla yaygınlaşarak aşına bir kelimeye, hatta İngiliz Müslüman Muhammad Emwazi örneğinde bir takma ada dönüştü; Emwazi, İslâm Devleti'nin esirlerini törenle öldürürken gösteren kayıtlarda görüldüğünde, kendisine "Cihadist John" denilmeye başladı.

Elbette, Bağdadi'nin gerek halifelik gerekse cihat ilanına karşı çıkıldı. Arap dünyasındaki hükümetler ve dinsel otoriteler, cihadın şeriata aykırı olduğunu ilan ettiler. Başka Müslümanlara karşı cihat açılmayacağını vurguladılar. Batı'da, Birleşik Krallık'ta Başbakan David Cameron, ABD'de ise Başkan Barack Obama (ciddi bir temellendirme öne sürmeksizin) "İslâm'ın barışçıl bir din olduğunu" ve Bağdadi'nin cihadının "İslâmiyet'e aykırı" ve "barbarca" olduğunu belirttiler.

Bu tür gerekçeler son defa bir halife resmen cihat ilan ettiğinde de öne sürülmüştü. Bu olay, el-Bağdadi'nin Musul'daki büyük caminin minberinin basamaklarını tırmanmasından tam bir yüzyıl önce gerçekleşmişti. Bu kitap,

işte bu cihatla, yani Osmanlı Sultanı ve Halifesi V. Mehmed Reşad'ın Kasım 1914'te ilan ettiği cihatla ilgilidir.

Osmanlıların cihat ilan edişi başlangıcından itibaren tartışmalıydı. Osmanlı İmparatorluğu, Alman İmparatorluğu ile 2 Ağustos 1914'te gizli bir savunma anlaşması yapmış ve kısa süre sonra da seferberlik ilan etmişti.

Ekim sonuna kadar Osmanlı siyasal yöneticileri savaşa fiilen katılmaya gerek kalmadan Almanya'nın savaşı kazanacağını umut ederek silahlı tarafsızlığı sürdürdü. Eylül ortasında Almanların Marne'daki yenilgisinden sonra, Batı cephesinde savaşın çabucak kazanılamayacağı ortaya çıktı ve savaşa katılmaları için Almanların Osmanlılar üzerinde yaptığı baskı arttı.¹ Ekim sonunda İstanbul'daki Jön Türk liderleri teslim oldu ve bir Osmanlı deniz filosuna Karadeniz'deki Rus donanma tesislerine saldırı emri verildi. Bunun Rusya ve müttefikleriyle savaşa girmek için tasarlanmış kasıtlı bir kışkırtma olmasına rağmen, Osmanlı hükümeti resmî olarak, bir saldırıyla karşı karşıya kaldığını ve donanmasının Boğaz'ın kuzey girişine mayın döşemekte olan Rus gemilerine baskın taarruzunda bulunduğunu iddia etti. Bu açıklanan açığa yalandı, ama savaş Osmanlı halkına, barışı sürdürmeye kararlı bir ülkeye dayatılmış gibi yansıtıldı. Bu önemliydi; önemi sadece propagandayla sınırlı değildi. Doğrudan doğruya muhtemel bir cihadın doğası açısından önemliydi; çünkü ulema arasında saldırıya yönelik cihadın ne olduğu konusunda geniş bir uzlaşma vardı; saldırıya yönelik cihat sırasında, yani İslâmî devlet *Dâr-ül İslâm*'ı (İslam toprakları) *Dâr-ül Harb* (savaş toprakları) aleyhine genişletmeye çalışırken, savaşma görevi umumi bir farzdı (*farz-ı kifâye*) ve bu yükümlülük ordu gibi İslâm cemaatinin bir bölümüne devredilebilirdi. Yok eğer İslâm devleti saldırı altındaysa, o zaman savaşma görevi bireysel bir farz (*farz-ı ayn*) olarak görülürdü; yani her bir Müslüman bu farzı yerine getirmek zorundaydı.²

Rusya'nın (ve ardından Fransa, Britanya, Sırbistan ve Karadağ'ın) savaş ilan etmesine yol açan deniz saldırısından bir ay sonra Osmanlı padişahı cihat ilan etti. Bunun ardından en yüksek dinî otorite olarak Şeyhülislâm'ın cihat ilanını destekleyen fetvası geldi; Padişah ve Harbiye Nazırı Enver Paşa kara ve deniz kuvvetlerine bunu bildiren birer beyanname yayınladı. Bütün

1 Mustafa Aksakal, *The Ottoman Road to War in 1914. The Ottoman Empire and the First World War*, Bölüm 5, Cambridge University Press, Cambridge, 2008 [*Harbi Umumi Eşiğinde: Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi?*, çev. Ebru Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010].

2 Cihat kavram ve uygulamasının tarihi için bkz. Michael Bonner, *Jihad in Islamic History. Doctrines and Practice*, Princeton UP, Princeton, 2006 [*Le jihad: origines, interprétations, combats*'nın İngilizce çevirisi, Téraèdre, Paris, 2004].

bu beyannamelerde cihada dayanak olarak, Rusya, Fransa ve Britanya'nın, kışkırtılmadıkları halde İslâm devletine (Osmanlı İmparatorluğu'na) ve Müslümanlara saldırması gösteriliyordu. Cihat ilanı ve fetva öncelikle Fransa, Britanya ve Rusya'nın sömürgelerindeki Müslüman uyruklarını hedefliyor ve onları kendilerini ezenlere karşı direnmeye çağırıyordu. Fetva ayrıca İslâm'a (Osmanlı Devleti'ne) karşı savaşmanın, bir Müslüman için öbür dünyada en büyük cezayı gerektirecek büyük bir günah olduğunu belirtiyordu.

Elbette cihat ilan edilmesi, İslâm dünyasında tartışmalara neden oldu. İtilaf Devletleri'nin sömürgelerinde ve İngiliz işgalindeki Mısır'da din otoriteleri tarafından reddedildi; Osmanlı periferisinde yer alan Asir'deki İdrisiler ve Mekke'nin Haşimi emiri Şerif Hüseyin gibi önemli aktörler tarafından ya kabul edilmedi ya da sessizce görmezden gelindi. Ayrıca Avrupa'da ateşli bir akademik tartışmaya yol açtı. Bu tartışmayı tetikleyen, ünlü Leidenli akademisyen Christiaan Snouck Hurgronje'nin Ocak 1915'te yayınlanan makalesi veya daha doğrusu manifestosu oldu. Yazı "Heilige Oorlog Made in Germany" yani "Kutsal Savaş *Made in Germany*" (Almanya'da Üretilmiş Kutsal Savaş) başlığını taşıyordu.³ Léon Buskens'in bu kitaptaki yazısında gösterdiği gibi, makale Snouck'un Alman meslektaşlarına (savaştan önce dostları olan meslektaşlarına) yönelttiği, zehir zemberek bir eleştiriydi; onları Osmanlıların cihat ilan etmesinin arkasındaki esas sorumlular olarak suçluyordu. Snouck'un gözünde cihat çağrısı, kişisel inançlarını yasal-ussal devlet ve seküler bir toplumun gerekleriyle uzlaştırarak Müslüman halkları modern dünyaya taşıma girişimlerine karşı, esas olarak Ortaçağ'a özgü bir kavramı canlandırarak yapılmış son derece sorumsuz bir tehditti. Buskens'in yazısında görüldüğü gibi, Snouck'un bu konudaki derin duyarlılığı, hem akademisyen hem de bir sömürge politik danışmanı olarak tüm mesleki yaşamını bu programa adanmasından kaynaklanıyordu.

Snouck'un makalesi hemen "Holy War Made in Germany" başlığıyla İngilizceye çevrildi ve hem İtilaf Devletleri'nde hem de ABD'de geniş yankı buldu; Edward Said'in 1978'de *Orientalism*'i yayınlamasından sonraki otuz yıl boyunca süregiden akademik tartışmalarda yeniden gündeme geldi.⁴ İlk yayımlanışından bir yüzyıl sonra bu tartışma hâlâ sürüyor; sadece bu nedenle bile Leiden Üniversitesi İslâm ve Toplum Araştırmaları Merkezi'nin (LUCIS) Kasım 2014'te cihat üzerine iki günlük bir konferans düzenlemesi ve Leiden

³ Christiaan Snouck Hurgronje, "Heilige Oorlog Made in Germany", *De Gids* 79/1, 1915, s. 115-147.

⁴ Edward Said, *Orientalism*, Pantheon, New York, 1978 [*Şarkiyatçılık*, çev. Berna Ülner, Metis, İstanbul, 1998].

Üniversitesi Yayınları'nın bu konferanstaki bildirimleri, "Heilige Oorlog Made in Germany"nin yüzüncü yılı olan 2015'te yayınlaması gayet isabetli oldu.

Snouck'un Alman meslektaşlarına yönelik başlıca eleştirisi, milliyetçi coşkuları uğruna akademik dürüstlükten taviz vermeleriydi. Buskens'in gösterdiği gibi kavga esas olarak sadece akademik bilgiyi politikanın kullanımına sunmakla ilgili değil, bu bilginin *ne tür* bir politikanın kullanımına sunulduğuyla ilgiliydi. Snouck'a göre, hem Birinci Dünya Savaşı'nın kendisi, hem de dinin savaş için araçsallaştırılması düşüncesi iğrençti. Alman İslâm bilgileri ise, vatanseverliği akademik düşünceleri aşan başlıca görevleri olarak gördükleri için, bir dostlarından gelen bu saldırı karşısında şaşkınlığa uğramış ve incinmişlerdi. Önce Alman vatandaşı, sonra akademisyendiler ve tıpkı Snouck'un kendi uzmanlığını Hollanda'nın Doğu Hint sömürgelerindeki yöneticilerin hizmetine sunuşu gibi, onlar da kendi uzmanlıklarını savaşa hizmet için sunmuşlardı.

Eğer Snouck tarafsız Hollanda'nın değil de savaştan devletlerden birinin vatandaşı olsaydı, herhalde cihat ilan ederek savaşı kutsallaştırma çabaları karşısında daha az şaşırır veya daha az kızardı. Savaşın kutsallaştırılması 1914-1915'te her yerde geçerliydi. Mehmet Beşikçi'nin bu kitaptaki yazısında gösterdiği gibi, Birinci Dünya Savaşı sırasında Avrupa'da dinin seferberlik için çeşitli şekillerde kullanıldığı geniş bir literatür gelişmişti; Philip Jenkins'in kısa süre önce yayınlanan çalışması *The Great and Holy War*'da⁵ da bu konu başlıca temayı oluşturuyordu. Birinci Dünya Savaşı'nı esas olarak trajik, gereksiz ve eğer Christopher Clark'ın çok beğenilen *Sleepwalkers*'ma⁶ inanacak olursak, insan hayatının *kaçınılabilecek* bir israfı olarak gören bizler için, savaştan ülkelerin hepsinde dinî liderlerin savaşı kucaklayarak kutsallaştırdıklarını görmek şaşırtıcıdır. Bu olayın gerçekleşme şekli ülkeden ülkeye değişiyordu. Rusya'da devlet ve resmî Ortodoks Kilisesi, tıpkı Habsburg monarşisiyle Katolik Kilisesi'nin olduğu gibi, derinlemesine iç içe geçmişti. Ancak Büyük Britanya, Almanya, hatta militan laikçiliğiyle Fransız Üçüncü Cumhuriyeti'nde bile, dinî liderlerin büyük çoğunluğu kendilerini savaşla tanımladılar ve anavatana hizmet etmenin dinsel bir görev olduğunu ilan ettiler. Yalnızca Papa XI. Benedictus önderliğindeki Vatikan tutarlı bir şekilde barıştan yana çıktı, ancak kuşkusuz papalık belirli bir ulusal devlet veya imparatorluk sınırları içinde olmayan, uluslarüstü bir statüye sahip tek kurumdu.

5 Philip Jenkins, *The Great and Holy War. How World War i Became a Religious Crusade*, Harper One, New York, 2014.

6 Christopher Clark, *The Sleepwalkers. How Europe Went to War in 1914*, Allan Lane, Londra, 2012.

Mimari Cihat: Bir Propaganda Aracı Olarak Wünsdorf “Halbmondlager” Camii MARTIN GUSSONE

Wünsdorf'taki kampta, Kayzer'in kamptaki Müslümanlara hediyesi olarak, bütün mimari özellikleri gerektiği gibi olan muhteşem bir cami yapılmıştı... Fotoğraflar Almanların propagandalarında ne kadar başarılı olduğunu göstermektedir.¹

Birinci Dünya Savaşı sırasında, Berlin'in 50 kilometre kadar güneyinde Wünsdorf ve Zossen'de Müslüman savaş esirleri için iki kamp kurulmuştu: Halbmondlager ve Weinberglager. Halbmondlager'de bir cami inşa edilmişti; yakındaki Zehrendorf köyünde ise esirlere bir mezarlık ayrılmıştı (**Resim 7.1**). Bu çabaların amacı savaş esirlerine hizmet değil, Almanya Doğu İstihbarat Ofisi'nin (*Nachrichtenstelle für den Orient*, NfO) cihat konseptinin bir parçasıydı. Proje, Müslüman savaş esirlerini taraf değiştirmeye ikna ederek İngiliz ve Fransız Antantı'na karşı Osmanlı-Alman İttifakı'na katılmasını sağlayı amaçlıyordu. Dönemin fotoğraf, plan ve arşiv malzemelerine dayanarak bu bölümde Almanya'nın cihat propagandasının somutlaşması olarak yorumladığımız bu iki kampın ve caminin tarihini inceleyeceğiz. Caminin söz konusu cihat konseptine nasıl eşlik ettiğini, mimarlık ve hat programının üslup özelliklerini analiz ederek göstereceğiz. Kamplarda sürdürülen propagandaya kısa bir bakış ve sonuçlarının değerlendirilmesiyle incelememiz tamamlanacak.²

1 Conrad Hoffmann, *In the Prison Camps of Germany*, Association Press, New York, 1920, s. 82. Alıntının tamamı, fotoğraf ve tartışma bu bölümün 207-208. sayfalarındadır.

2 Halbmondlager (Hilal kampı) ile Weinsberglager'in (Bağ kampı) tarihsel arka planı Federal Dışişleri Bakanlığı'nın Berlin arşivindeki malzemeye dayanmaktadır; bu konudaki bütün araştırmalar...

CİHAT KAVRAMININ PARÇASI OLARAK MÜSLÜMAN SAVAŞ ESİRLERİ İÇİN ÖZEL KAMPLAR

Savaşın başlamasından kısa süre sonra esir sayısı beklenmeyecek kadar yüksek bir sayıya ulaştı.³ Aralarında Müslümanlar da vardı çünkü İngiliz ve Fransız ordusunda Hint ve Afrika sömürgelerinden getirilen yedek birlikler de bulunuyordu, Ruslar ise Kırım, Kazan ve Kafkasya birliklerini kullanıyorlardı.⁴ Alman propagandası, ırkçı gerekçelerle ve “düşmanlarımızın halklarının sirki” (*Völkerzirkus unserer Feinde*) gibi şoven karikatür ve sloganlar yoluyla, Avrupalı olmayan askerlerin savaşa sürülmesini eleştiriyordu.⁵

maları Gerhard Höpp'ün çığır açıcı araştırmasına borçluyuz: Gerhard Höpp, *Arabische und islamische Periodika in Berlin und Brandenburg, 1915-1945. Geschichtlicher Abriss und Bibliographie*, Das Arabische Buch, Berlin, 1994; Gerhard Höpp (ed.), *Fremde Erfahrungen*, Das Arabische Buch, Berlin, 1996; Gerhard Höpp, “Die Privilegien der Verlierer. Über Status und Schicksal muslimischer Kriegsgefangener und Deserteure in Deutschland während des Ersten Weltkrieges und der Zwischenkriegszeit”, Höpp, *Fremde Erfahrungen*, 1996, s. 185-210; Gerhard Höpp, “Die Wünsdorfer Moschee: Eine Episode islamischen Lebens in Deutschland, 1915-1930”, *Die Welt des Islams. Neue Serie* 36 (2), 1996, s. 204-218; Gerhard Höpp, *Muslimen in der Mark: als Kriegsgefangene und Internierte in Wünsdorf und Zossen, 1914-1924*, Zentrum Moderner Orient Studien 6, Das Arabische Buch, Berlin, 1997; Gerhard Höpp, “Frontwechsel: Muslimische Deserteure im Ersten und Zweiten Weltkrieg und in der Zwischenkriegszeit”, Gerhard Höpp ve Brigitte Reinwald (ed.), *Fremdeinsätze. Afrikaner und Asiaten in europäischen Kriegen, 1914-1945*, Zentrum Moderner Orient Studien 13, Das Arabische Buch, Berlin, 2000, s. 129-141. Gerhard Köpp'ün arşivi Zentrum Moderner Orient Berlin'de bulunmaktadır. Çok miktarda resim malzemesi ise Museum Europäischer Kulturen, Staatliche Museen zu Berlin'de (Otto Stiehl arşivi) saklanmaktadır. Bu kurumlara, verdikleri destek ve sergilerini inceleme fırsatı için minnettarım.

- 3 Alexander Backhaus, *Die Kriegsgefangenen in Deutschland. Gegen 250 Wirklichkeitsaufnahmen aus deutschen Gefangenenlagern mit einer Erläuterung von Prof. Dr. Backhaus*, Siegen, Leipzig ve Berlin: Montanus, 1915, s. 5-6.
- 4 Wilhelm Doegen, *Unter fremden Völkern: eine neue Völkerkunde*, Politik und Wirtschaft, Berlin, 1925; Leo Frobenius ve Hugo von Freytag-Loringhoven (ed.), *Deutschlands Gegner im Weltkriege*, Klemm, Berlin-Grunewald [1925]; karşılaştırın Höpp, “Die Privilegien der Verlierer”, 1996, s. 187; Gregory Martin, “Koloniale Truppenkontingente im Ersten Weltkrieg 15”, Höpp ve Reinwald, *Fremdeinsätze*, 2000, s. 15-34; Gilbert Meynier, “Les Algériens dans l'Armée française, 1914-1918”, Höpp ve Reinwald, *Fremdeinsätze*, 2000, s. 39-56.
- 5 Leo Frobenius, *Der Völkerzirkus unserer Feinde*, Berlin: Eckart, [1916]; karşılaştırın Höpp, “Die Privilegien der Verlierer”, 1996; Höpp, “Frontwechsel”, 2000, s. 308-310; Christian Koller, “Von Wilden aller Rassen niedergemetzelt:” *Die Diskussion um die Verwendung von Kolonialtruppen in Europa zwischen Rassismus, Kolonialund Militärpolitik (1914-1930)*, Beiträge zur Kolonial- und Überseegegeschichte 82, Steiner, Stuttgart, 2001; Christian Koller, “Deutsche Wahrnehmungen feindlicher Kolonialtruppen”, Franziska Roy, Heike Liebau ve Ravi Ahuja (ed.), *Soldat Ram Singh und der Kaiser. Indische Kriegsgefangene in deutschen Propagandalagern 1914-1918* içinde, Draupadi, Heidelberg, 2014, s. 145-164; Janos Riesz, “Afrikanische Kriegsgefangene in der deutschen Propaganda”, Benedikt Burkard ve Céline Lebreton (ed.), *Gefangene Bilder. Wissenschaft und Propaganda im Ersten Weltkrieg*, Schriften des Historischen Museums Frankfurt am Main 35, Imhof, Petersberg, 2014, s. 58-71.

Resim 7.1. Berlin'in güneyinde kampların bulunduğu yerin haritası; kaynak topografik harita, 'Truppenübungsplatz Zossen', M 1:100.000, Reichsamt für Landesaufnahme, Berlin, 1936.

Greenmantle'da John Buchan'ın İngiliz-Tasarımı Cihadı

AHMED K. AL-RAWI

John Buchan (1875-1940) Birinci Dünya Savaşı'nın son iki yılında İngiliz İstihbaratı'nın başı ve aynı zamanda bir romancıydı. Romanı *Greenmantle* (1916), Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş aşamalarını, özellikle radikal İslâmî hareketlere odaklanarak inceliyordu. *Greenmantle* Buchan'ın Batılı seçkinci görüşlerini ve Hıristiyan Batı karşısında durumu kötüleşen Doğu ve İslâm'a ilişkin emperyalist inancını yansıtıyordu. Aslında Müslümanları, Ortaçağ'da kalmış, cihat çağrısıyla kolayca seferber edilebilecek batıl inançlı bir halk olarak sunuyordu. Bu bölüm, Buchan'ın romanlarının bütün bir kuşağın inançlarını etkileyecek araçlar ve Birinci Dünya Savaşı sırasında Büyük Britanya'da İslâm ve Müslümanlarla ilgili hâkim kültürel ve siyasal görüşler ve basmakalıp düşünceleri yansıtan kitaplar olarak okunabileceğini iddia etmektedir.

1900'de Britanya İmparatorluğu beş kıtaya yayılmış, birbirinden çok farklı bölgeleri denetliyor, bu bölgelerin işlenmemiş servetini kullanmayı ve "Büyük Britanya'ya artan çıkarlarının ürünlerini bütün dünyaya satabileceği özgürlüğü sağlamayı" umuyordu (Rose, Newton ve Benians, 1940, s. v). İmparatorluğun ideolojilerini kuramlaştırmış olan Britanyalı politikacılar ve entelektüeller, Britanya İmparatorluğu'nu iyi halde tutmak, yaymak ve güçlendirmekte olduğu kadar, sömürgeleştirilmiş halkları yönetmekte de çok önemli bir rol oynadılar. Edward döneminin önde gelen bir imparatorluk yorumcusu olan John Buchan, ilk kurgusal eserlerinde ve tartışmalarında imparatorluk dünya görüşünün etkisi altında kalmıştı (Lownie, 1995). *A lodge in*

the Wilderness (1906) adlı eserinin üçüncü baskısına yazdığı önsözde (1916) Buchan, “İmparatorluğumuz, hiçbir düşmanın parçalayamayacağı mistik bir bütündür ve en zeki beyinlerimiz bu ruhani bütüne uygun bir birlik mekanizmasını icat etme görevini üstlenmemiştir” diyordu (Buchan, 1922, s. x). Dolayısıyla “zeki beyinlerin” imparatorluğa karşı bir görevleri vardı; onu güçlendirecek yöntem ve “mekanizmaları” “icat etmeleri” gerekiyordu. Britanya halkının imparatorluğu muhafaza etme “görevi”nin ruhani boyutuna yapılan bu vurgu, Britanya İmparatorluğu’nun oluşumunda belirleyici unsur olan serbest ticaretin dışında başka önemli güçlere de bağlanabilirdi. Bu güçler “Protestan (evanjelik) dininin itkilileri ve “misyoner topluluklarıydı” (Rose, Newton, Benians, 1940, s. VI). O sırada Britanya’nın Tanrı’nın iradesi olduğu için başarması gereken bir ilahi mesaj aldığı iddia edilmişti.

1920’lerde Edward Byers, Yahudi halkıyla Britanya halkı arasında bir benzetme yapmıştı, çünkü iki halk da Tanrı tarafından seçilmişti ve “belli bir toprağa sahip olmanın dünyevi kutsanmışlığıyla” donatılmışlardı. Byers, Britanya’nın “yeryüzünün en büyüğü olması gerektiğini ve “yeryüzündeki en büyük ırkın Anglo-Saksonlar olduğunu” iddia etmişti (Byers, 1922, s. 8 ve 13). Kısacası, Hıristiyanlık ve ticaret, Britanya İmparatorluğu’nu şekillendiren belirleyici öğeler ve güçlü etkenlerdi.

İmparatorluğun genişlemesi sonucunda, Britanyalılar kendi kültür ve dinlerinden daha farklı çeşitli kültürler ve dinlerle karşılaşılıyordu. Doğu ve özellikle İslâm, egzotik, istikrarsız ve çoğunlukla çürümüş olarak görülüyordu, çünkü sömürgeleştirilen ülkelerin uygarlıkları Batılı ve Avrupalı kural ve değerlerle örtüşmüyordu. “Emperyal tavır, günlük hayatta karşılaşılan insanları farklı ve aşağı bir tür olarak görmek anlamına gelir; insan onlardan hoşlanabilir veya hoşlanmayabilir ama her zaman farklıdır” (Daniel, 1962, s. 154).

Birinci Dünya Savaşı’nın başında, Britanya hükümeti “özellikle tarafsız ülkelerde Britanya çıkarları ve prestiji üzerindeki Alman propagandasının kötü etkilerine karşı koymak için” psikolojik savaşın önemini daha fazla farkına vardı (Taylor, 1980, s. 880). Gerçekten de, Britanya özel istihbarat başkanı Tuğgeneral C.R. Cockerill, 29 Kasım 1915’te “sözcüklerin savaşına en az ekonomik savaş kadar dikkat edilmesi gerekmektedir” diyordu (*a.g.e.*, s. 876.) Bu “sözcükler savaşı” kuşkusuz Buchan’ın düşüncelerini etkilemiş, onu incelikli propaganda tekniklerine odaklanma konusunda daha da yüreklendirmiş olmalıdır. Buchan Birinci Dünya Savaşı sırasında sağlık nedenleriyle askerî hizmetten muaf tutulduğu için, ülkesine propaganda alanında hizmet etmeye karar verdi.

Büyük Savaş'tan önce Buchan, Thomas Arthur Nelson'ın yayıncılık şirketine ortaktı. Otobiyografisinde, Büyük Savaş sırasında çeşitli konularda ve dillerde ucuz kitapların çeşitli ülkelere dağıtılması için şirketin gösterdiği çabadan söz ediyordu:

Biz ilerici bir kuruluşuk; standartlaştırdığımız Edinburgh fabrikalarımızda pek çok dilde ucuz kitap yayımına başladık. Savaşın arifesinde, sadece İngilizce değil; Fransızca, Almanca, Macarca ve İspanyolca her tür edebiyatın ucuz baskılarını çıkaran, dünyada bu türdeki muhtemelen en büyük şirket-tik; Rusça baskılara bile başlamak üzereydik. (Buchan 1940, 138).

Bu faaliyetler, kurgu ve edebiyat eleştirilerinin bile etkili araç olarak kullanıldığı bu dönemde propaganda çabası olarak görülüyordu. Örneğin Sir Walter Scott'un "Kutsal Topraklara fırtına gibi giren İngilizleştirilmiş Aslan Yürekli Richard" ile Haçlı Seferleri'ni anlatan *Ivanhoe* ve *The Talisman* adlı romanları "İngiliz milliyetçiliğinin ortaya çıkışında belirleyici bir aşama" olarak istismar ediliyor ve kullanılıyordu (Bar-Yosef, 2001, s. 94). Şubat 1916'da, Lord Newton propaganda örgütlenmesinin göstermelik olarak başına getirildi, ona "film propagandasından sorumlu Miles Lampson, şair Alfred Noyes, John Buchan, J. D. Gregory ve Stephen Gaselee" gibi pek çok kişi (Taylor, 1980, s. 884) yardım ediyordu. Yine 1916'da Buchan o sırada Hodder and Stoughton yayın şirketinin yönetiminden sorumlu olan ve "hükümet propagandası yayınlarıyla ilgilenen" Ernest Hodder-Williams ile tanıştı (Smith, 1965, s. 292). Tarihsel olarak bakıldığında *Greenmantle* Buchan'ın bu şirket tarafından yayınlanmış romanlarının ilkiydi.

Yazarın Hıristiyan inancına olan güçlü bağlılığı ve yetiştirilme tarzı ile Walter Scott'ın izinden gidişi göz önüne alındığında (Matthew, 2004), Buchan'ın *Greenmantle*'daki niyeti, modern bir kuramsal Haçlı Seferi anlatmaktı. John Buchan'ın İslâm ile ilgili bilgisine gelince, kitaplarında onlara sık sık yer vermesine rağmen Müslümanlar ve Doğulularla doğrudan temasta bulunmamıştı. Bilgi alabilmek için Buchan tamamen kitaplara, gazetelere, dostlarının ve ilişkide olduğu insanların anlattıklarına ve savaş sırasında da istihbarat raporlarına bağımlı kalmıştı; ve bunlar her zaman doğruyu yansıtmıyordu (Al-Rawi, 2009b). Doğu'ya yaptığı tek ziyaret, 1910 ilkbaharında yaptığı Türkiye seyahatiydi. Buchan "eşi ve Gerard Craig-Sellar" ile birlikte İstanbul'u ziyaret etmiş ve "Sultan'ın erkek kardeşiyle öğle yemeği yediğini" ve "büyükelçiliklerdeki akşam yemeklerine katıldığını" anlatmıştı (Lownie, 1995, s. 116), buralarda "tam bir Binbir Gece" atmosferiyle karşılaşmış ve Erzurum yakınlarının

da, daha doğudaki bazı yerleri de ziyaret etmişti (Buchan, 1993, s. 2). Daha sonra *Greenmantle*'da (1916), kurgusal olarak İstanbul'un Birinci Dünya Savaşı'nda Rusların eline geçmesini anlatacaktı. Buchan'ın "Doğu"ya ve özellikle batıl inançlı ama aynı zamanda gizemli ve egzotik bir Ortaçağ halkı olarak Müslümanlara bakışı, romanında güçlü, bilinçdışı bir dinamik yaratıyor ve Doğu, Batı ile karşılaştırma için bir mihenk taşı olarak kullanılıyordu.

BUCHAN'IN KURGUSUNUN VE İDEOLOJİSİNİN ARKA PLANI

Güney Afrika ile ilgili yazdığı önceki kitabı *South Africa, The African Colony: Studies in the Reconstruction*'da (1903), Buchan, Britanya halkıyla diğer ırklar arasındaki farklılığa ilişkin düşüncelerini ifade etti ve ikisini birbirinden ayıracak ölçütleri sıraladı:

En cahil beyaz adamla siyah adam arasında şimdilik aşılabilir bir uçurum vardır; bu renk uçurumu değil akıl uçurumudur. Yerli... bizimkinden inanılmayacak kadar uzak bir zihinsel dünyada yaşar ve hareket eder. Düşünce mecrası, deyim yerindeyse, o kadar benzersizdir ki, sonuçlarının bizimkilerle hiçbir ilişkisi yoktur. Zihinsel olarak bir çocuk kadar ham ve saf, bir çocuğun merak ve hünerine ve bir çocuğun pratik tutarsızlığına sahiptir. Ahlâkî olarak, beyaz insanlarda... içsel olarak varolan özdisiplin ve düzen geleneklerinden yoksundur... Bütün iyi taraflarına rağmen, bu karakter dengesizliği ve zihinsel çocukluk, onu siyasal olarak Avrupalıların en alt sınıfından da aşağı kılar. (1903, s. 289-290)

Buchan, Güney Afrika'da 1901-1903 arasında çalıştığı sırada edindiği deneyimi, *Prester John*'da (1910) dile getirdi (Lownie, 1995, s. 70-85). Bu kitapta Afrikalıları ele alış tarzı, eleştirmenler tarafından uzun uzun tartışılmıştır,¹ ancak romanın bir de dinsel boyutu vardır. Prester John'un konusu, Ortaçağ Avrupası'nda Habeşistan'ın güçlü kralı olduğuna inanılan Prester John'la ilgili öyküye dayanır. Prester John'un "İslâm'ın gücünü kırabileceğine ve Kudüs'ü Hıristiyanlığa geri kazandırabilecek kabiliyete sahip olduğuna" inanılır. "Avrupa'da söylentiye öyle inanılmıştı ki, var olmayan bu kralı aramak için Doğu'ya ulaklar ve mektuplar gönderilmişti" (Whitaker, 1952, s. 74-79; Aljubouri, 1972, s. 26). Buchan'ın kendisinin de belirttiği gibi, Prester John "bilinmeyen ülkelerdeki bütün Hıristiyan hükümdarlar için

1 Örneğin bkz. Robert MacDonald, *The Language of Empire* (1994), Patrick Brantlinger, *Rule of Darkness: British Literature and Imperialism* (1988) ve Craig Smith, "Every Man Must Kill the Thing He Loves: Empire, Homoerotics, and Nationalism in John Buchan's 'Prester John'", *NOVEL: A Forum on Fiction* (Kış, 1995).

genel bir ad” haline gelmişti (Buchan, 1903, s. 21). Aslında, Buchan’ın bu Hıristiyan efsanesini kullanışı, çoğu yazarın, Britanya hükümetinin çabaları sonucunda, Doğu’daki savaşı yeni bir haçlı seferi gibi görmeye başladığı döneme denk gelmişti. Sir Mark Sykes ve Sir Stephen Gaselee gibi İngiliz Şarkiyatçıları, “beklendiği, hayal edildiği ve anlaşıldığı şekliyle Büyük Savaş’ın kalbinde yer alan” bu haçlı seferi düşüncelerinin etkisi altında kalmışlardı (Bar-Yosef, 2001, s. 93 ve 95). Buchan’ın efsanevi Hıristiyan kişiliği yeniden canlandırması, muhtemelen *Greenmantle*’da ifadesini bulan Müslüman Osmanlı blokunu zayıflatma ihtimalini hatırlatıyordu. Misyoner faaliyetlerine bir eğilim duymamasına, bu çalışmaları desteklememesine rağmen, Hıristiyan görev duygusu ona yabancı değildi, çünkü bu, “Kalvinist eğitiminin bir parçası” ve “Bağımsız Kilise’ye” olan bağlılığının sonucuydu (Mann, 1999, s. 8).

Aslında Buchan, İslâm’ı medeni Batı’dan tamamen farklı bir varlık olarak görüyordu. Yazdığı ilk “İmparatorluk romanı” olan *The Half-Hearted*’da (1900), Doğu’yu “19. yüzyılın son yıllarındaki” haliyle anlattı. Kitaptaki karakterlerden Lewis Haystoun, Keşmir ile ilgili bir kitap yazmış ve milletvekilliğine adaylığını koymuştu. Arkadaşı Winterham bir mitingde arkadaşısı Lewis için yaptığı destek konuşmasında şöyle diyordu: “Bir Müslüman veya anarşist olsa bile Lewis’i desteklerim. Adam demir gibi sağlam, inanın bana; bütün beklediğim de bu” (Buchan, 1935, s. 113). “Bir Müslüman veya anarşist” ile bunların tam zıt kutbunda bulunan beyaz bir İskoç toprak sahibi arasında kurulan bu ilişkiden de anlaşılacağı gibi, Victoria dönemi Britanya’sı bu gruplara olumsuz gözle bakıyordu çünkü bunlar tarihsel olarak “Türk” korkusu kalıntısıyla ilişkiliydi ve Batı çıkarlarına karşı Osmanlı tehdidini hatırlatıyordu (Smith, 1977, s. 16).

Son olarak *The Half-Hearted*, bölgedeki çıkarlarını hedef alan bir Rus askerî tehdidi karşısındaki İngiliz emperyalist endişesini de ifade ediyordu. Lewis, Bardur’da bir İskoçyalıyla konuşuyordu; İskoçyalı şöyle diyordu: “Britanya bir an uyuklasın, Rusya’nın hemen daha kuzeydeki kabilelerden para karşılığı elde edeceği bir geçit üzerinden Pencap’a ineceği düşünülüyor... İran’ın Çar’ın toprağı haline gelmesi sadece bir zaman meselesi; ondan sonra da işgali düşünmeye başlayabilirler” (Buchan, 1935, s. 229). Buchan, Rusya’nın “Doğu’nun üvey kızı” olduğunu yazıyordu, dolayısıyla “bir gün bir önder geldiğinde, 1.300 yıl önce yaptıkları gibi sınırlarını aşip Batı Avrupa’ya akacaklar. Üstelik onlara direnecek Roma surları olmadığı gibi, yeni bir Şarman bulabileceğinizi de sanmıyorum” (Buchan, 1935, s. 228). Buchan, romanlarının çoğunda, özellikle *The Thirty-Nine Steps*’de (*Otuz Dokuz Basa-*

mak, 1915) ve sonra *Greenmantle*'da (1916), Britanya'nın yabancılar tarafından işgal edilmesi veya yurtdışındaki çıkarlarının zarar görmesi temasını işlemiştir. Örneğin, *Greenmantle*'da, "Bizans İmparatorluğu'nu yıkan ve Viyana surlarını sallayan eski şiddetli akınları" hatırlamak gerektiğini söylüyordu (1916, s. 7). Bu iki romanda, Britanyalıların egemen olduğu jeopolitik sistemi tehdit eden güç olarak Rusya yerine Almanya bulunuyordu. Eğer sistem yıkılırsa, barbarlık dönemine geri dönecekti, bu da Buchan'ın ana temasının yani medeniyet ile kaos arasındaki ince çizginin ifadesiydi.

BUCHAN'IN GREENMANTLE'İ

Buchan *Greenmantle*'ı Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiliz İstihbaratı için çalışırken ve Osmanlılar Almanların yardımıyla İngilizlerle çarpışırken yazmıştı. Bu bakımdan, yazar romanını savaş çabalarına destek olacak bir propaganda çalışması olarak kullanmıştı (Al-Rawi, 2007). Aslında, eserleri İngilizceye çevrilmiş olan Hollandalı şarkiyatçı C. Snouck Hurgronje'den doğrudan etkilenmiş olabilirdi. Yapıtlarından *Greenmantle*'ın kompozisyonuyla en fazla ilgisi olanlar arasında *The Holy War, Made in Germany* (1915) ve *Mohammedanism* (1916) bulunuyordu. Buchan, *Greenmantle*'ın önsözünde, romandaki olayların gerçekçilikten uzak olmadığını belirtmişti:

Hiç kimse bu olaylar olmaz demesin. Savaş, "olmaz" kelimesini sözlüğümüzden attı, melodramı en sıradan gerçekçilik haline geldi. Eskiden hayal bile edilemeyecek olaylar denizde ve karada dostlarımızın başına geliyor. Kazanma ihtimali binde bir bile olsa bir riske giriliyor ve çoğu zaman başarıya ulaşılamıyor. (Buchan, 1916, s. VI)

Buchan durmadan genişleyen Britanya İmparatorluğu rüyasından vazgeçmedi ancak radikal İslâmî hareketlerin yükselişi gibi statükoyu bozacak daha geniş sorunları ele almak için, düşüncelerini İslâm'a ve çöken Osmanlı İmparatorluğu'na yöneltti. Bu yazıda Buchan'ın *Greenmantle*'ının Doğu ve Müslümanlar hakkında seçkin düşünceleri ifade etmesi bakımından Edward Said'in şarkiyatçılık kavramı içinde yer aldığını öne sürüyoruz (Al-Rawi, 2009a). Romanı Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sırasında meydana gelen olaylara ilişkin tarihsel bir belge olarak inceliyoruz. Gerçekten de romanın tarihsel ayrıntıları, göstereceğimiz gibi, Britanya İmparatorluğu hakkında olumlu düşünceleri yaymak ve Alman ve Osmanlı güçleriyle ilgili olumsuz kalıpları sunmak için bilinçli olarak kullanılmıştı. Tarihsel tartışmadan önce, romanın ana temasının cihat olduğunu vurgulamak önemlidir.